

BADIIY ASARLARNI LINGVISTIK VA PSIXOLOGIK TAHLIL QILISH METODIKASI

Ismoilova Nigora Mirzoaliyevna,
MirzoUlug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti talabasi
Jalolova Shaxnoza Muhamedjanovna ilmiy rahbar, PhD, dotsent
nisioilova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy asarlarni lingvistik va psixologik jihatdan tahlil qilish metodikasi o'rganiladi. Lingvistik tahlil doirasida matnning sintaktik, semantik va stilistik xususiyatlari, muallif uslubi hamda lingvistik birliklarning poetik va ekspressiv ta'siri tahlil qilinadi. Psixologik tahlil esa qahramonlarning psixotipik xususiyatlari, ularning ruhiy kechinmalari, muallifning emotsional ifodalari va badiiy matnning inson tafakkuri hamda hissiyotlariga ta'sirini o'rganishni o'z ichiga oladi. Tadqiqot davomida matn lingvistikasi, psixolingvistika, kognitiv lingvistika hamda psixoanaliz usullari qo'llaniladi. Ushbu maqola badiiy asarlarni chuqur tahlil qilishga ilmiy asos yaratib, lingvistika va psixologiyaning adabiyotshunoslik bilan bog'liqligini yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. Badiiy asar, lingvistik tahlil, psixologik tahlil, psixolingvistika, matn lingvistikasi, muallif uslubi, psixoanaliz, semantika, stilistika, kognitiv lingvistika.

SANATSAL ESERLERIN DILBILIMSEL VE PSIKOLOJIK ANALIZI ANALIZ YONTEMI

Ismoilova Nigora Mirzoaliyevna,
Mirzo Ulugbek adini ta'siyan O'zbekiston ulusal universiteti o'g'rencisi
Jalolova Shakhnoza Muhamedzhanovna, bilimsel danishman, PhD docent

Annotasyon. Bu makale, edebi eserlerin dilbilimsel ve psikolojik analiz metodolojisini incelemektedir. Dilbilimsel analiz, metnin sözdizimsel, anlamsal ve üslup özelliklerini, yazarın stilini ve dilsel unsurların şiirsel ve ifadeli etkisini ele almaktadır. Psikolojik analiz ise karakterlerin psikolojik tip özelliklerine, onların duygusal deneyimlerine, yazarın duygusal ifadelerine ve edebi metnin insan düşüncesi ve duygularına etkisine odaklanmaktadır. Araştırmada metin dilbilimi, psikolinguistik, bilişsel dilbilim ve psikanaliz yöntemleri kullanılmaktadır. Bu makale, edebi eserlerin derinlemesine analizine bilimsel bir temel sağlayarak dilbilim, psikoloji ve edebiyat bilimi arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler. Edebi eser, dilbilimsel analiz, psikolojik analiz, psikolinguistik, metin dilbilimi, yazarın stili, psikanaliz, anlambilim, üslup bilimi, bilişsel dilbilim.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МЕТОДОЛОГИЯ АНАЛИЗА

Исмоилова Нигора Мирзоалиевна,
студентка Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Джалолова Шахноза Мухамеджановна, научный руководитель, к.б.н., доцент

Аннотация. В данной статье рассматривается методология лингвистического и психологического анализа художественных произведений. Лингвистический анализ включает исследование синтаксических, семантических и стилистических особенностей текста, авторского стиля, а также поэтического и экспрессивного воздействия языковых единиц. Психологический анализ, в свою очередь, сосредоточен на психотипических характеристиках персонажей, их эмоциональных переживаниях, авторской эмоциональной

экспрессии и влиянии художественного текста на мышление и чувства человека. В исследовании применяются методы лингвистики текста, психолингвистики, когнитивной лингвистики и психоанализа. Данная работа закладывает научную основу для глубокого анализа художественных произведений и выявляет взаимосвязь между лингвистикой, психологией и литературоведением.

Ключевые слова. Художественное произведение, лингвистический анализ, психологический анализ, психолингвистика, лингвистика текста, авторский стиль, психоанализ, семантика, стилистика, когнитивная лингвистика.

METHODOLOGY OF LINGUISTIC AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF ARTISTIC WORKS

Ismoilova Nigora Mirzoaliyevna,

student of the National university of Uzbekistan named after MirzoUlug'bek

Jalolova Shakhnoza Muhamedzhanovna, scientific supervisor

PhD, associate professor

Annotation. This article explores the methodology of linguistic and psychological analysis of literary works. The linguistic analysis examines the syntactic, semantic, and stylistic features of the text, the author's style, and the poetic and expressive impact of linguistic units. The psychological analysis, in turn, focuses on the psychotypical characteristics of the characters, their emotional experiences, the author's emotional expressions, and the influence of the literary text on human thinking and emotions. The research employs methods of text linguistics, psycholinguistics, cognitive linguistics, and psychoanalysis. This article provides a scientific foundation for an in-depth analysis of literary works and highlights the interconnection between linguistics, psychology, and literary studies.

Keywords. Literary work, linguistic analysis, psychological analysis, psycholinguistics, text linguistics, author's style, psychoanalysis, semantics, stylistics, cognitive linguistics.

Zamonaviy adabiyotshunoslik, lingvistika va psixologiya fanlari tutashgan nuqtalarda yangi tadqiqot metodlarini shakllantirishga ehtiyoj sezilmoqda. Xususan, badiiy asarlarning lingvistik va psixologik jihatdan tahlil qilinishi matnning nafaqat mazmuniy va badiiy qimmatini, balki inson tafakkuri, hissiyotlari, psixologik holati hamda lingvistik xususiyatlarini ham chuqur o'rganish imkonini beradi. Adabiy matn – bu shunchaki hikoya yoki syujet emas, balki unda inson ongining murakkab tuzilmalari, muallifning individualligi, madaniy kodlar va ijtimoiy jarayonlarning aks etganligi ko'zga tashlanadi. Badiiy asarlarni lingvistik nuqtai nazardan o'rganish, eng avvalo, uning ichki tuzilishini, stilistik xususiyatlarini, morfologik va sintaktik elementlar tizimini tahlil qilish orqali amalga oshiriladi [1; 256]. Matn lingvistikasi, semasiologiya, kognitiv lingvistika, psixolingvistika va diskurs tahlili singari yondashuvlar badiiy matndagi lingvistik birliklarning ma'no hosil qilish jarayonidagi o'rnini aniqlash imkonini beradi. Masalan, muallif uslubi, so'z tanlovi va sintaktik konstruktsiyalar uning dunyoqarashi va individual psixologik xususiyatlarini aks ettiruvchi asosiy vositalardan biridir. Shuningdek, badiiy tilning metaforik tabiati, poetik jihatlari va konnotativ ma'nolar tizimi ham lingvistik tahlil orqali chuqur o'rganiladi. Boshqa tomondan, badiiy asarlarni psixologik nuqtai nazardan o'rganish muallif va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ jarayon, qahramonlarning psixotipik xususiyatlari, ichki kechinmalari va hissiy holatlarining tahlilini talab qiladi. Psixoanaliz, kognitiv psixologiya, gestalt psixologiya va psixolingvistika usullari orqali badiiy matnning inson psixikasiga ta'siri o'rganiladi. Muallif tomonidan tasvirlangan ijtimoiy muhit, shaxslararo munosabatlar, hissiy va ruhiy tajribalar, shuningdek, personajlarning nutqiy portretlari ularning shaxsiyati va ruhiy holatining lingvistik in'ikoslari sifatida qaraladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, lingvistik va psixologik yondashuvlar integratsiyasi orqali badiiy matnni yanada chuqur va kompleks anglash imkoniyati

yuzaga keladi [2; 432]. An'anaviy adabiy tahlil ko'pincha syujet, kompozitsiya va obrazlar tizimiga e'tibor qaratgan bo'lsa, hozirgi zamonaviy yondashuvlar ushbu elementlarning lingvistik va psixologik asoslarini ham ko'rib chiqishga imkon beradi. Badiiy matn muallifning dunyoqarashi va emotsional tajribasining lingvistik ifodasi sifatida o'rganilib, uni tushunish va sharhlash jarayonida yangi ilmiy yondashuvlarni talab qiladi. Ushbu maqolada badiiy asarlarni lingvistik va psixologik tahlil qilishning metodologik asoslari, tadqiqot yo'nalishlari va uslublari tahlil qilinadi. Shuningdek, turli janr va uslublarda yozilgan adabiy matnlar misolida lingvistik va psixologik tahlil vositalarining samaradorligi ko'rib chiqiladi. Mazkur tadqiqot natijalari badiiy matnning lingvistik va psixologik jihatlarini o'rganishdagi zamonaviy tendensiyalarni aniqlashga xizmat qiladi.

Badiiy adabiyotni tahlil qilishda lingvistik va psixologik yondashuvlarning birgalikda qo'llanilishi, uning to'liq va chuqur anglanishini ta'minlaydi. Ushbu tahlil metodlari nafaqat matnning til va ifoda vositalarini, balki inson ruhiyatini, ichki kechinmalarini, va muallifning dunyoqarashini o'rganish imkonini beradi. Badiiy asarlar o'zbek va turk adabiyotida, ayniqsa, tarixiy, falsafiy va madaniy nuqtai nazardan tahlil qilishda muhim o'rin tutadi, chunki bu asarlar til va psixologiyaning uyg'unlashuvi orqali insoniyatning umumiy tajribasini aks ettiradi [3: 348]. Badiiy asarlarning lingvistik tahlili, asosan, ularning til tuzilishini, so'z va iboralar tizimini, leksik birliklar va sintaktik konstruksiyalarni o'rganishga qaratilgan. Ushbu jarayonda, matnning so'z boyligi, stilistik vositalar va til birliklarining badiiy ta'siri alohida ahamiyatga ega. O'zbek va turk adabiyotlarida badiiy matnlarning lingvistik xususiyatlari ko'pincha adabiy maktablar va milliy til an'analariga mos keladi. Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek va Abdulla Qodiriy kabi klassik o'zbek adiblari asarlarida arab va fors tillarining ta'siri, leksik va sintaktik qatlamlar o'zaro birlashib, ma'nolarni kengaytiradi. Navoiy g'azallarida, masalan, she'riy tilning poetik funksiyasi va maqomlar tizimi orqali, bir so'zning ko'plab ma'nolarni o'zida mujassam etishi ko'rinadi. Turk adabiyotida esa, xususan, Yunus Emro, Nazim Hikmat va Orxan Pamuk kabi yozuvchilar asarlarida tilning metaforik va ramziy xususiyatlari ajralib turadi. Nazim Hikmatning she'riyatida, masalan, turli xil stilistik vositalar, aforizmlar, parallelliklar va o'xshatishlar yordamida matnning chuqur ma'nolari va emotsional holati ifodalanadi. Uning asarlarini lingvistik nuqtai nazardan o'rganish, turk adabiyotining noyob badiiy uslubini, tilni yaxshi bilish va unga bo'lgan hurmatni anglatuvchi elementlarni ochib beradi. Lingvistik tahlilning bir jihati ham matndagi kommunikativ strategiyalarni, nutqni tashkil etuvchi strukturalarni o'rganishdan iboratdir. Bu yondashuvda, personajlarning o'rtasidagi muloqot va ularning nutqidagi maqsadlar, subyektiv omillarni tahlil qilish orqali, matnning ma'no qatlamlarini aniqlash mumkin bo'ladi. Misol uchun, Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanida o'quvchiga o'quvchi uchun kirib kelgan tarixiy va madaniy kontekstni taqdim etishda nutqiy usullarni va stilistik vositalarni qanday qo'llashini ko'rishimiz mumkin. Badiiy asarlarning psixologik tahlili esa, matndagi psixologik obrazlarni va muallifning ruhiy holatini o'rganishga qaratilgan. Psixologik tahlil, ayniqsa, personajlarning ichki dunyosini, ulardagi ichki ziddiyatlar va ruhiy holatlarni ochib beradi. O'zbek va turk adabiyotidagi personajlarning psixologiyasi, ko'pincha ularning ijtimoiy va madaniy sharoitlar bilan bog'liq tarzda rivojlanadi [4; 178]. Masalan, Orxan Pamukning "Qizil sochli ayol" romanida Oydinning ichki dunyosi va uning travmalari, shaxsiy va ijtimoiy ziddiyatlarining psixologik tahlili, shaxsiy rivojlanish va hayotiy qarorlarni qabul qilishda qanday tasir ko'rsatishini kognitiv psixologiya asosida o'rganish mumkin. O'zbek adabiyotida esa, qahramonlar o'z ichki kechinmalari orqali o'zlarini anglash, o'zgarish va rivojlanish jarayonlarini boshdan kechiradi. Masalan, "O'tkan kunlar"da Otabekning ijtimoiy va ichki ziddiyatlari, uning o'zgarishiga olib keladigan psixologik omillarni psixoloanalitik yondashuv orqali o'rganish mumkin. Qahramonlarning psixologik xususiyatlari, ularning o'zaro munosabatlari va ichki konfliktlari, matnni tahlil qilishda psixologik nazariyalar yordamida aniqlanadi [5; 214]. Bu yondashuv, badiiy asarning nafaqat syujetini, balki uning inson ruhiyatiga ta'sirini ham tahlil qilish imkonini beradi. Lingvistik va psixologik tahlil metodlarining integratsiyasi, badiiy asarni to'liq va kompleks o'rganishga imkon beradi. Badiiy asarlarda til va psixologiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish, asarni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Xususan, muallifning tilga bo'lgan yondashuvi va personajlarning psixologik portretlari,

matndagi ma'no qatlamlarini kashf qilishda muhim ahamiyatga ega. O'zbek va turk adabiyotlaridagi ko'plab asarlar, bu ikki yondashuvni uyg'unlashtirgan holda, insoniyatning umumiy ruhiy, madaniy va ijtimoiy tajribalarini aks ettiradi. Masalan, Orxan Pamuk va Abdulla Qodiriy asarlarida qahramonlarning ruhiy kechinmalari va ularning psixologik tahlili, mualliflar tomonidan til va psixologiyaning uyg'un qo'llanilishi orqali yanada boyitilgan. Bu yondashuv, o'quvchiga nafaqat syujet va obrazlarni, balki badiiy matndagi insoniy hissiyotlarni chuqurroq tushunishga imkon beradi [6; 534].

Badiiy asarlarning lingvistik va psixologik tahlili, ularning o'ziga xos strukturalarini, psixologik qatlamlarini va badiiy uslublarini anglashda asosiy vosita hisoblanadi. O'zbek va turk adabiyotidagi asarlar, lingvistik jihatdan kompleks bo'lib, psixologik tahlil orqali chuqurroq o'rganilishi zarur bo'lgan matnlardir. Ushbu yondashuvlar, o'zaro uyg'unlashgan holda, badiiy asarning nafaqat estetik, balki psixologik jihatlarini ham kengroq anglash imkoniyatini yaratadi. Adabiyotshunoslik, lingvistika va psixologiya o'rtasidagi integratsiyani rivojlantirish, badiiy matnlarni yanada chuqurroq tahlil qilishga imkon beradi va ular orqali inson ruhi va ongining murakkab tuzilishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qodiriy, A. O'tkan kunlar. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.1956, – 256 b.
2. Pamuk, O. Benim Adım Kırmızı. – Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.1998, – 432 b.
3. Hikmat, N. Nazım Hikmet'in Şiirleri. – Istanbul: Can Yayınları.2001, – 348 b.
4. Freud, S. Psixikanaliz va badiiy Matn. – Toshkent: "Cho'lpon nashriyoti". 2006, – 178 b.
5. Sirin, M. Türk Edebiyatında Dil ve Psikoloji. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2010, – 214 b.
6. Navoiy, A. Xamsa., Toshkent: Ma'naviyat. 2002, – 534 b.